

минулому, на змісті збірника – насамперед публікацій гуманітарного блоку – позначався політико-ідеологічний тиск, пов'язаний з існуванням монополії Компартії на владу та ідеологію. Попри виразне ідеологічне забарвлення, наукова періодика інституту 1950-х рр. усе ж є надзвичайно корисною для вивчення наукових досягнень інституту, історії Київського політехнічного – насамперед у контексті з'ясування подробиць творчої біографії тих науковців КПІ, які зробили значний внесок у розвиток науки і техніки.

1. Верстюк В.Ф., Дзюба О.М., Репринцев В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. – К.: Наук. думка, 1995. – 688 с.
3. Известия Киевского ордена Ленина Политехнического института. Том XX. – К., 1957. – 327 с.
4. Те ж. Том XXII. Сборник трудов электротехнического факультета. – К., 1957. – 327 с.
5. Те ж. Том XXV. Сборник трудов кафедры политической экономии. – К., 1957. – 541 с.
6. КПІ: Перше століття. Історичний огляд. – К.: Такі справи, 2007. – 384 с.
7. Нарис історії: Київський політехнічний інститут // <http://www.ntu-kpi.kiev.ua/history-essay>.
8. Політична історія України. XX століття. У 6-ти тт. Том 6. Від тоталітаризму до демократії (1945-2002). – К.: Видавництво „Генеза”, 2003. – 694 с.

І.І. Хомутовська

УДК 94(477) 092:911

ВНЕСОК ІСТОРИКА-АРХЕОЛОГА Б.М. МОЗОЛЕВСЬКОГО У РОЗВИТОК ДОСЛІДЖЕНЬ СКІФСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Представлено аналіз поглядів Б.М. Мозолевого на процес становлення та соціального устрою скіфського суспільства. Висвітлюються погляди наступників науковця на соціальну структуру скіфів.

Представлен анализ взглядов Б.М. Мозолевского на процесс становления и социальное устройство скифского общества. Освещаются взгляды последователей ученого на социальную структуру скифов.

Article highlights the detailed analysis of the process of formation and social structure of the Scythian society. Stand out, to which researchers have different views in the development of the social structure of the Scythians.

Ключові слова: періодизація, скіфська цивілізація, соціальна структура, тотемізм.

Визначному українському історичу – археологу другої половини ХХ ст. Б.М. Мозолевському належить значне місце і роль у вивченні скіфського суспільства. Особливо глибоко ця тема викладена в його праці „Скіфський степ” (1983 р.). Водночас дослідження науковця спиралося на висновки вчених – попередників, оскільки відтворення цілісної картини соціальної побудови скіфського суспільства розпочалося у 30-ті рр. ХІХ ст., коли в основу соціальних реконструкцій було покладено співвідношення конкретних археологічних пам’яток із загальними схемами, розробленими за письмовими джерелами [1]. Такою загальною схемою стала періодизація історичного розвитку людства, основу якої формувала п’ятичленна формалістична концепція. Періодизація, розроблена як економічна, базувалася на тому, що кожний ступінь розвитку виробничих відносин визначає соціальний лад людства, його структуру та явище побудови. Тому головною метою соціологічних досліджень вважалося визначення соціального устрою, у якому побутувало конкретне населення сивої давнини (тобто рівня розвитку, який визначав усі інші елементи системи). Детальному аналізу реконструкції соціального устрою скіфського суспільства присвячена низка робіт С. Сорокіної [2].

У дослідженнях соціальної структури важливе місце займає археологічний матеріал, який дозволяє виявити її конкретні особливості. Якщо раніше він відігравав лише ілюстративну роль, то застосування статистичних методів обчислення масового матеріалу дало можливість точніше відтворити соціальну стратифікацію скіфського суспільства.

Для досліджень соціальної структури скіфського суспільства вченими – скіфологами, поряд з використанням античних писемних

джерел, використовуються інші джерела – етноісторичні (держави середньовікових кочівників Євразії) та археологічні (наприклад, категорії „престижних речей” в захороненнях вищої скіфської знаті) [3]. С.Сорокіна виділяє такі напрями дослідження у реконструктивній археології: етнічний, соціальний, ідеологічний, економічний, кожен з яких утворює свою дослідницьку програму та базується на археологічних джерелах [2]. Джерелом надходження археологічного матеріалу виступають поховальні комплекси (кургани).

Весь склад археологічних предметів, винайдених в курганах, не дивлячись на те, що більшість поховань пограбовано в данину, дає певне уявлення про матеріальну культуру скіфського населення. Інвентар поховань, а також численні речі із тризни в насипах та ровах дослідники розділяють на три великі групи: 1-зброя (мечі; наконечники: стріл, дротиків, списів; захисне обладнання); 2-прикраси і предмети туалету (гривни, браслети, намисто та печатки, нашивні бляшки, кільчики (сережки) і жіночі висячі прикраси, гребінець, скриньки, дзеркала, шкіряні мішечки); 3-зброя праці і предмети побуту (ножі, прясла, ліпна і гончарна кераміка, амфори, килики, дерев'яний і металевий посуд, кубки) [4].

Найбільш яскраві із престижного набору речей, що характерно для курганових поховань вищої скіфської знаті (золоті пластини горитів із сценами з життя Ахіла, пекторалі, круглодонні ритуальні срібні кубки з зображенням і без них, рітони із дорогоцінних металів, мечі „чортотлицького типу” з рукоятками і ножами, обкладених золотом, спіральні прикрашення нагайок із товстої золотої фольги і тому подібне), свідчать про існування єдиної системи цінностей (і централізованого розподілення певного набору престижних речей – символів високого соціального статусу і влади) по території всієї Великої Скіфії.

Наочне уявлення про соціальне розшарування і класову структуру суспільства скіфів дають розкопки поховань, в першу чергу грандіозних курганів скіфської знаті, що мають назву в літературних джерелах як „царські”. У таких глибоких і складних похоронних спорудженнях археологи виявляють значну кількість золотих речей, дорогоцінностей, дорогої кераміки, багату зброю та інше дивовижної краси, які прикрашені зображенням тварин і мають назву „звіриний стиль”. Історично художній „звіриний стиль” склався в VII-IV ст. до н.е., його джерелами є тотемізм (обожнювання тварин,

як предків людей) та у мистецтві первісних мислителів. За різкістю контрасту з „царськими” курганами складають поховання простих скіфів під невисокими землянками насипом із скромним набором речей або взагалі без них.

В цілому скіфська цивілізація залишила наступним поколінням поховальні пам'ятки – кургани та витвори декоративного мистецтва (збереглися речі переважно з коштовних металів), що віддзеркалювали певну систему пріоритетів суспільства. Ключовими серед них були культивування бойового духу, військової відваги та шанування пращурів-героїв. Втіленням останнього була ідея безсмертя, яка знаходила матеріальне вираження в будівництві курганів. Великий могильний пагорб домінував над навколишнім степом, зберігав та передавав наступним поколінням пам'ять про героя – попередника. Розміри кургану залежали від соціального стану людини, що під ним лежить. Тому при визначенні соціальної приналежності особи надавалась перевага тому чи іншому поховальному комплексу, власне – масштабності надмогильної споруди.

У скіфознавстві розміри кургану є найбільш об'єктивною соціальною ознакою, оскільки використання інших критеріїв (поховань залежних осіб, коней, престижних речей) унеможливлене зіпсованістю комплексів внаслідок давніх пограбувань, і тому речові знахідки можуть залучатися лише як коригуючі [5]. Таким підходом до насипів скіфологія, до певної міри, зобов'язана В. Массону, який своїм зауваженням про нерозчленованість масиву курганів скіфської еліти в класифікації О. Тереножкіна та В. Іллінської стимулював використання розмірів курганів в якості соціального індикатора [6]. Першим на це відреагував Б. Мозолевський, який запропонував свою систему ієрархії курганів скіфської верхівки, що базувалася на відмінностях висот насипів [7]. Цю систему сприйняли О. Тереножкін та В. Іллінська, які розширили свою попередню класифікацію на одну категорію, визначивши кургани рівня царських – Солоху, Чортомлик, Огуз, Олександрополь [8]. Опрацювавши за допомогою формалізованого аналізу масив з восьми курганных могильників середніх та нижчих соціальних ланок, К. Бунятян визначила за висотою насипів п'ять „інтервальних груп” – від 0,15 до 2 м, виділивши умовну групу висотою до 7 м [9]. Приймаючи за робочу гіпотезу те, що всіма дослідниками – археологами градація насипу по висоті поховання є ознакою соціального характеру, Ю. Гребенніков погоджується з тим, що запропоновані

Б. Мозолевським та К. Бунятян моделі градації насипу скіфських курганів необхідно враховувати, при цьому підкреслює, що це можливо на підставі виходячи з кожного конкретного випадку та з врахуванням особливостей окремо взятого поховання [4].

Застосування прийнятої методики проведення археологічних досліджень та загальних закономірностей соціального розвитку окремих суспільств з врахуванням порівняльно – етнографічного матеріалу (зокрема, відомостей про життя та поховання царських осіб „кочової цивілізації”) дозволило Б. Мозолевському за своє недовготривале, плідне та насичене наукове і практичною діяльністю життя збагатити археологічну науку як теоретико – методичними напрацюванням, що знайшли своє підтвердження на практиці, так і практичними розробками і дослідженнями, які суттєво доповнили та розвинули подальші археологічні дослідження.

Спираючись на розробки Б. Мозолевського та К. Бунятян, сумарний аналіз поховань усіх соціальних груп здійснив В. Генінг. До класифікацій двох дослідників він додав відсутню ланку – середній прошарок суспільства. Одержані за допомогою методів математичної статистики сім соціально-типологічних груп дослідник співвідніс з основними прошарками скіфського суспільства – „трудовим народом, знатью, и царственной элитой” [10]. Три соціально-типологічні групи, що відповідають трудовому народу, за В. Генінгом, становили 95% населення, частка ж рядового населення, за оцінкою К. Бунятян, становила близько 60%, та 7% голоти, яка перебувала в стані напівбравів [9, 10].

Ю. Гребенніков, досліджуючи історію кіммерійців та скіфів степного Побужжя (IX-III вв. до н.е.), на підставі аналізу поховальних споруд стверджує, що прослідкувати повний склад інвентарю чоловічих, жіночих і дитячих поховань не має можливості та й далеко не повними є антропологічні дані. За його дослідженнями, більшість поховань степової групи належить чоловікам – воїнам. Дослідник робить висновок, що в цілому поховальний обряд зберігається в загальних рисах для всього населення степової Скіфії: це курганний обряд поховань, типи поховальних споруд, спосіб захоронення, орієнтація і звичай класти в могили певні предмети та речі. Але наявність різних варіантів в кожній могилі може бути пов'язана з особливостями родових традицій чи соціального порядку, який відображає диференціацію суспільства в поховальному обряді [4]. На підставі узагальнення власних та інших археологів – дослідників результатів наукових

напрацювань, в тому числі Б. Мозолевського, Ю. Гребенніков робить висновок, що соціально-економічний аналіз дозволив виділити чотири прошарки в структурі населення південного регіону. Перші дві характеризують основну масу так названих „рядових общинників”, другі дві – їх „видатних” представників (старшини, воєноначальники, служителі культу та інші). Дослідник підкреслює, що майнова диференціація характерна для всіх чотирьох прошарків, в залежності від конкретного багатства особистості, його сім’ї, хоча і помічається тенденція на дотримання рівня пишності поховального інвентарю в залежності від місця похованого в соціальній ієрархії його групи [4, 12].

Будівництво значної кількості курганів еліти в межах вузького хронологічного діапазону (головним чином третя – початок четвертої чверті IV ст. до н.е.) свідчить про значні зрушення в державному устрої Скіфії. З другого боку, ці кургани вказують на значну соціальну диференціацію скіфського суспільства та структуризацію його мілітарного сектора. Сяйвом коштовностей своїх курганів Скіфія значною мірою завдячує еллінській цивілізації. Безперечним можна вважати факт збігу періодів розквіту Надчорноморських античних центрів та Степової Скіфії [5, 13].

Застосування локалістського методу, заснованого на порівнянні відомостей античних авторів з археологічним матеріалом, та врахування результатів дослідження В. Бібікової дозволило Б. Мозолевському встановити загальну кількість людей, що брали участь у тризні при похованні царя скіфів, що відповідало практично аналогічній кількості людей, які брали участь в спорудженні насипу кургану Товста Могила протягом 4-х, що найбільше – 8 днів [11].

Набутий практичний археологічний досвід, фізичне та розумове напруження (в якійсь частині з вірою і без віри) останніх місяців перед червнем 1971 р. змушували вченого працювати самому з останніх сил, тримати себе в руках та бути прикладом для інших дослідників. Вважаємо, що тільки вроджена селянська працьовитість, Боже спрямування та інтуїтивність дозволили Б. Мозолевському знайти золоту пектораль. Адже завдяки своїй працездатності Б. Мозолевський, даруючи книгу „Скіфський степ” рідному братові батька, напише – „Найдорожчій людині: Кирилу Івановичу Мозолевському та його золотим онукам, Оленці, Павлику, Раї автор підносить цю книгу з гордістю за свою причетність до чесного трудового роду Мозолевських. Січень, 1986, Б. Мозолевський”. Власне

тільки надлюдська працездатність та віра у знаходження чогось надзвичайного були стрижнем характеру дослідника, який засвідчив та підтвердив його призначеність та причетність до вивчення історії розвитку людства.

Вибір життєвого шляху, тобто „сродної праці”, відповідно своїм можливостям і здібностям, забезпечив Б. Мозолевському щасливе в творчому пошуку життя. До нього в повній мірі відносяться слова Г. Сковороди: „Ори землю або носи зброю, роби купецьку справу або художество твоє. Роби те, для чого народжений” [14]. Прислухавшись до внутрішнього голосу (який за Г. Сковородою дає людині Бог), Б. Мозолевський обрав собі заняття (працю – дослідника – археолога; історика; творця – поета) не тільки не шкідливе для суспільства, а й таке, яке приносило йому внутрішнє задоволення. Адже всі заняття добрі лише тоді, коли вони виконуються у відповідності з внутрішньою схильністю.

Досліджене дає підстави стверджувати, що теоретичні напрацювання та практичні досягнення є безпосереднім внеском Б. Мозолевського в археологічну науку реконструкції давніх суспільств з визначення культур степової території України доби бронзи: ямної, катакомбної та зрубної культури. Це в подальшому дало змогу вченим створити різноманітні моделі скіфського суспільства, яке складалося з трьох, а то й більше соціальних груп. Завдяки дослідженням соціальної структури степові суспільства доби бронзи на території України набули власного характеру та мають своє неповторне обличчя.

1. Антонова Е.В., Раевский Д.С. „Богатство” древних захоронений (к вопросу о роли идеологического фактора в формировании облика погребального комплекса) // Фридрих Энгельс и проблемы истории древних обществ. – К.: Наук. думка, 1984. – С.153.

2. Сорокіна С.А. Основні тенденції розвитку інтерпретацій у скіфології // Магістеріум. Археологічні студії. – К.: Стило, 2001. – С. 88-91.

3. Гуляев В.И. К вопросу о единой Скифии в VII-IV вв. до н.э. // Матер. X Междунаро. научн. конф. Изд-во Ростовского пед. ун-та. – Ростов, 2001. – С.98-106.

4. Гребенников Ю.С. Киммерийцы и скифы Степного Побужья (IX – III вв. до н.э.). – Николаев, 2008. – 192 с.

5. Болтрик Ю.В. Соціальна стратифікація Скіфії періоду „золотої осені” // Магістеріум. Археологічні студії. Вип.6. – К.: Стило, 2001. – С.76-80.

6. Массон В.М. Экономика и социальный строй древних обществ. – Л., 1976. – С.174-175.
- Мозолевський Б.М. Товста Могила. – К., 1979. – 248 с.
8. Ильинская В.А., Тереножкин А.И. Скифия VII-IV вв. до н. э. – К., 1983. – С.121-128.
9. Бунятян Е.П. Методика социальных реконструкций в археологии (на материале скифских могильников IV—III вв. до н.э.). Киев, 1985. – С.38.
10. Генинг В.Ф. Проблема социальной реконструкции общества кочевых скифов IV-III вв. до н. э. по археологическим данным // Ф.Энгельс и проблемы истории древних обществ. – К., 1984. – С.124-152.
11. Мозолевський Б.М. Скіфський степ. – К.: Наук. думка, 1983. – 198 с.
12. Гребенников Ю.С. Курганы скифской знати в Поингулье // Древнейшие скотоводы юга Украины. – К.: Наук. думка, 1987. – С.148-158.
13. Marcenko K., Vinogradov Y. The Scythian period in the northern Black Sea region (750-250 B.C.) // Antiquity. – 1989. – Vol.63. – P. 809.
14. Сковорода Г.С. Склонность к богословию // Повн. збір. творів. У 2-х т. – Т1. – К.: Наук. думка, 1973. – 351 с.

В.Ф. Деревінський

УДК 947.7 (092)

УГС ПІД РЕПРЕСИВНИМ ТИСКОМ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

Розглянуто методи і засоби, застосовувані радянською владою для ліквідації УГС, проаналізовано результати цих дій та ставлення до них населення.

Рассмотрены методы и средства, при помощи которых советская власть пыталась ликвидировать УГС, проанализированы результаты такой деятельности и отношение к ней общественности.

It is considered what methods and facilities power tried to render harmless and liquidate UGS and discredit and break its leader, the results of such activity and attitude are shown toward these actions of power of public.

Ключові слова: УГС, В. Чорновіл, влада, репресії.